

PIGMEJI I ŽDRALOVI

Mihovil Abramić, Split

Mramorni blok s prikazom lađe s pigmejima i životinjama nilskoga kraja kao kokodrilom i hipotamom (vidi sliku 3) porijeklom je iz Salone, gdje je pronađen godine 1891, i čuva se sada u lapidariju splitskoga Arheološkoga muzeja pod inv. brojem D 150. Dug je 67 cm, širok 52 cm i visok 38 cm. Tekst u Katalogu (od F. Bulića) smatra komad bazom jedne statue, od koje su ostali samo tragovi, dok se na njoj vide jedan kokodril, hipopotam i »genii scherzanti« i t. d.; on dakle ne pogađa ni funkciju komada ni karakter njegovoga dekora.

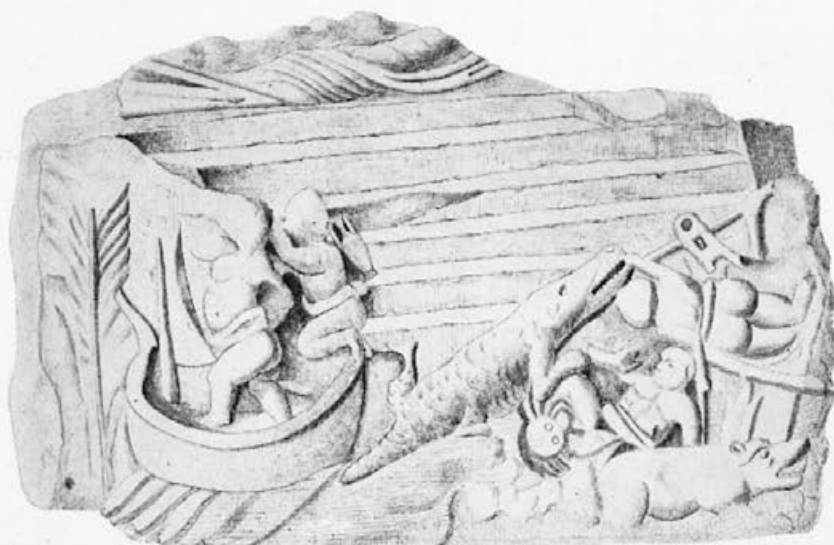
Publicirao je komad prvi put Kruno Prijatelj u *Archaeologia Jugoslavica* I 1954 na str. 50—52 sa slikom br. 5 na njemačkom jeziku: *Einige hellenistische Elemente in der Skulptur des antiken Salona*.¹ On

Sl. 5. Mramorna fontana iz Salone

Sl. 4. Mramorna fontana iz Salone (po crtežu M. Abramovića)

Sl. 5. Mramorna fontana iz Salone

ga drži također dijelom statuarne baze, od koje se je sačuvalo »ein Teil des Mittelfusses und gefalteten Mantels«, ali da može po konkavnoj formi i po tematici da bude dio fontane iz neke salonitanske ville.

Budući da fotografija ne pruža jasnu sliku cjeline i detalja, crtao sam komad s odvijenom l. i d. stranom. Materijal je italski mramor, valjda iz Carrare (sl. 4, 5).

Kada sam uređivao lapidarij u novom Arheološkom muzeju, postavio sam komad na bazu od četiri prema gore sve to manjim stepenicama, uvjeren da je skulptura dio jedne fontane, koja je valjda nekoć stala usred basena u atriumu ili vrtu jedne kuće ili ville. Na vrhu ležala je muška ili ženska figura, koja se naslanja na vazu, iz koje je tekla voda

niz šest stepenica u basen. Ima još tragova, po kojima se može zaključiti, da je voda dolazila kroz olovnu cijev. Ležeća figura ima donji dio tijela pokriven mantijom; stoga je vjerovatno muška, dakle koji vodeni genij (sl. 6).

Kao analogon donesem sliku oveće statuete jedne nimfe, koja se nasljanja na vazu, iz koje je tekla voda. Ovaj kipić vidio sam u septembru 1958. godinu u XI. dvorani gradskog muzeja u Bologni. Nosi ovu legendu: »Statua di ninfa giacente appartenente ad una antica fontana. Scoperta

Sl. 6. Fontana iz Salone postavljena u lapidariju Arheološkog muzeja u Splitu

nell'anno 1912 a Bologna in via Oreficieri. Fotografiju za sliku 7 dugujem sa zahvalnošću Upravi od Museo Civico.

Spomenuti ću ovdje i lijepi reljef u Aquileji, koji prikazuje Tychu grada i do nje boga rijeke Natiso, koji se ležeći naslanja na vazu, iz koje teče reljefnim valovima naznačena voda. Vidi G. Brusin, Aquileia, pag. 117, slika 70.

Na dnu je lijevo prikazana lađa s jednom jarbolom u vodi (naznačenoj dugoljastim valovima). Jedan pigmej hvaća desnom rukom prečku jedra i nosi valjda amforu na brod; glava mu je prilično oštećena. Drugi pigmej bježeći na brod nosi isto amforu i svojom lijevom rukom hvaća

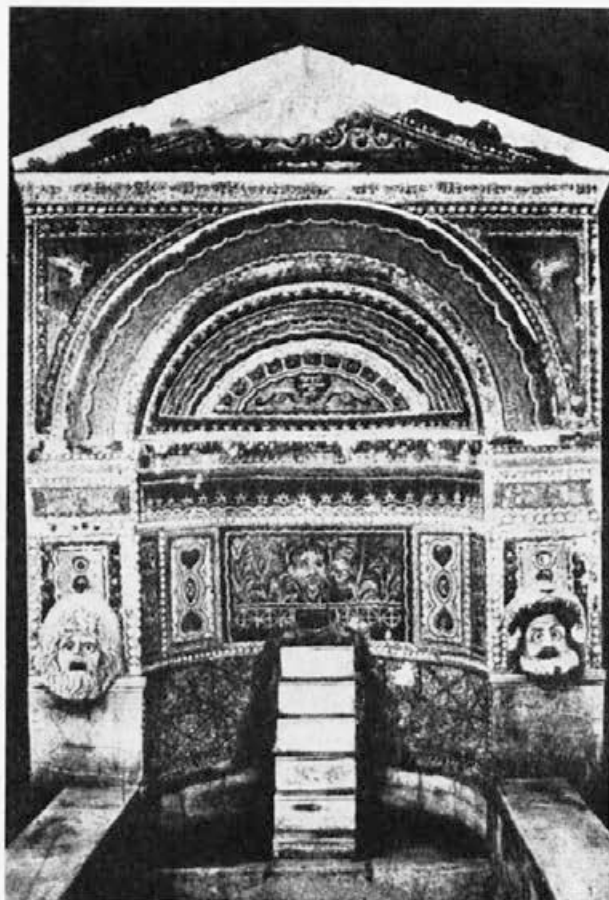
Sl. 7. Nimfa, koja se naslanja na vazu, iz koje teka voda (Bologna, Mus. Civico)

se svog druga. Jedan i drugi je patuljastog stasa, gol osim na bedrima oмотanog pojasa, glava mu je relativno velika, te imaju prvi i drugi dug ud (*phallus*). Pigmeji išli su naime na kopno po vodu, ali iznenadeni zvijerima Nila, prestrašeni naglo bježe na svoju lađu. Dok su se oni navodno spasili, slabo su prošli njihovi drugovi druge lađe, koja se vidi na desnom kraju i koja je označena dvajim veslima. Velik kokodril uhvatio je gologa pigmeja-mornara za desnu ruku, njegov drug donio je na brod amforu i hoće da kopljem probodi neman, valjda uzalud. Najgore je prošao treći pigmej, koga ogromna rakovica hvata uprav za *phallus*.² Debeli hipopotam možda proždere još jednoga. (Nažalost reljef je ovde oštećen, tako da se ostaci nemogu sigurno protumačiti.) Desna strana bloka je samo djelomice izrađena kao hridina, gornje partije su glatke. Na lijevoj strani bloka vidimo dva stabla, po svoj prilici dvije stilizirane palme, koje služe za karakteriziranje pejzaža.

Fontane na stepenicama niz koje je voda rominjala u veći basen, nalazimo često u Pompejima. Jedna od najljepših, ukrašena mozaicima i školjkama je reproducirana kod V. Spinazzola, *Le arti decorative in Pompei e nel Museo Nazionale di Napoli*, Milano 1918 na tabli 194 u Casa detta della fontana grande, druga u kući Casa del Centenario na tabli 157, treća opet u Pompejima u Casa dei Scienziati ili u Casa di Marco Lucrezio. Sr. Tatiana Warscher, *Pompeji*, Berlin 1925, Abb. 15 i

Abb. 43. Sr. R. Engelmann, Pompeji — Leipzig u. Berlin 1902, Fig. 6, Fig. 80 i Fig. 81 (sl. 8).

U Italiji je imala skoro svaka kuća u atriumu fontanu s vodoskokom; da navedemo samo nama najbliže: Aquileia ima nekoliko fontana; sr. ovde sl. 9 one fontene, koju sam rekonstruirao u Beču prigodom Adria-

Sl. 8. Fontana u Pompeima

Ausstellung. Vidi C. Costantini, Aquileia e Grado sl. 88 tekst na str. 106. Concordia, ovde slika 10 po mojoj fotografiji. Fontana u Concordiji je izradena iz bijelog mramora i služi danas u stolnoj crkvi za svetu vodu. G. Brusin, Guida di Aquileia, no. 79, pag. 148. Pola, vidi A. Gnirs, Führer durch Pola no. 234 i 235, sl. 43 na str. 37. Sr i Durm J. Die Baukunst der Römer, Stuttgart 1905, slike 544 i 546, tekst na str. 476.

Palme, kokodrili, hipopotami a takoder pigmeji su elementi aleksandrijske umjetnosti. Već u doba helenizma, a pogotovo u carsko rimsko

Sl. 9. Fontana iz Aquileie

Sl. 10. Fontana iz Concordie

vrijeme, oni se raširuju u čitavom području rimske imperije do u daleke provincije. Nalazimo ih na reljefima, na predmetima sitne umjetnosti, osobito na svjetiljkama. Citirat ćemo samo jedan primjerak lucerne iz Aenone (Nina). Vidi G. Bersa, *Le lucerne fittili romane di Nona* u »Bull. Dalm.« 1902—06 tav. II 10, koja je svojom slikom identična s jednom iz Poetovija (Ptuja) kod V. Fischbacha. Die antiken Tonlampen aus Poetovio Taf. I n. 299. Palme nalazimo također na jednom spomeniku provincije Norika u Celju. Na visokoj četverouglastoj ploči iz pohorskog mramora izrađena je vitka palma s bujnim, lijepo naznačenim lišćem i

visećim plodovima (*Phoenix dactylifera*) v. L. Adamović, Die Pflanzenwelt Dalmatiens, tabla 40. Desno i lijevo na posebnom postamentu dva pjetla u borbi, kojom lijevo upravlja mali Pan. Slika 11. Sr. Janko Orožen, Zgodovina Celja (1927) I del, str. 99 br. 78; reljef je iskopan 1902 u dvorištu bivše kasarne kralja Petra.

Slične predstave kao na našem bloku nalazimo i na t. zv. Campania-terakotama. Vidi n. pr. katalog »Auction sale XVI«, Basel 1956 na tabli 42. fig. 184.

Sl. 11. Spomenik sa palmom u Celju

od brončanog lima, upotrebljene su bile za toeletne i medicinske svrhe. Tako je n. pr. jedna u zadarskom Arheološkom muzeju (sr. Muzeji i zbirke Zadra, Zagreb 1954, br. 41 i tabl. 63, drugu publicirao je J. Bersa u »Notizie degli scavi« 1923, str. 417, slika 2). Kutije od kosti obično su ukrašene reljefima: ovamo spada reljef putta, koji vodi bika na žrtvovanje (Führer durch das Staatsmuseum in S. Donato in Zara str. 128, slika na str. 41, Muzeji i zbirke Zadra, slika na str. 7). Objavljene su scene,

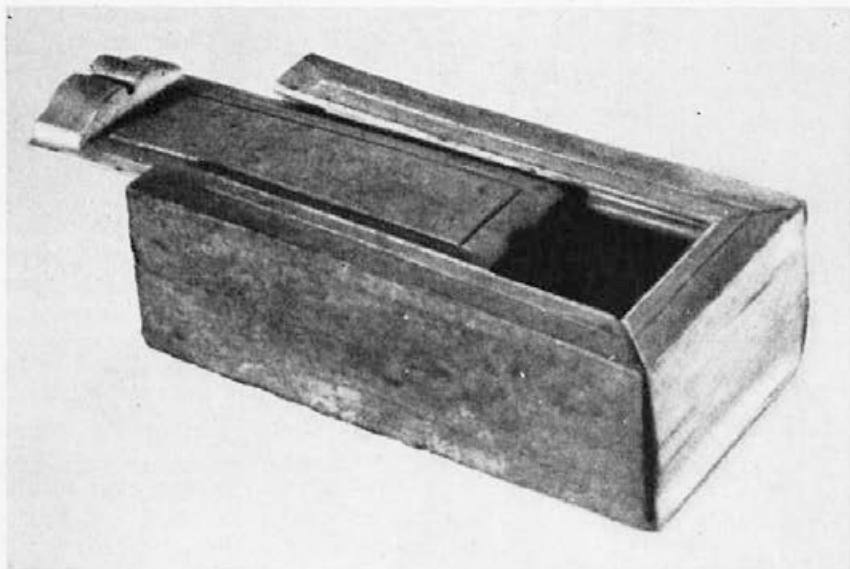
Drugi komad s prikazom Pigmeja je iz područja umjetnosti sitnog obrta. Radi se o interesantnoj toeletnoj kutiji od kosti. Nađena je u okolici stare Naronne (Vida kod Metkovića), po svojoj prilici kao prilog u jednom grobu. Trenutno je u privatnom posjedu, ali će skoro biti nabavljen za splitski Arheološki muzej, odnosno za njegovu filijalu u Vidu. Kutija je duga 9,8 cm, široka 4,5 cm, visoka 2,3 cm. Pod i stijene bile su spojene ljepilom, pobočna stijena, na kojoj je igrao poklopac, učvršćena je s podom brončanim čavličem, drugi čavlič je ispao, ali se vidi rupica, u koju je bio umetnut. Kutija je izrađena od zdrave, polirane kosti, samo poklopac, koji igra u žlijebovima, od loše je kosti i stoga prilično istrošen; kada je poklopac zatvarao kutiju, bio je osiguran malim brončanim kolovrtom.

Slična kutija od dobre, zdrave kosti, ali bez dekora, čuva se u splitskom Arheološkom muzeju; dajemo sliku s pola otvorenim i drugu s potpuno zatvorenim poklopcem (sl. 12).

Takve koščane kutije služile su za čuvanje nakita, kao prstenja, naušnica, možda i tankih zlatnih ogrlica. Ako su

koje prikazuju Erosa u borbi sa bezazlenom životinjom n. pr. kunićem (vidi W. Schmid, Emona u Jahrbuch für Altertumskunde VII 1913, sl. 20 na str. 94).

Time prelazimo na dekorativne elemente naše kutije. Na vanjskoj strani duge stijene prikazan je u vrlo dobroj izradbi reljef: pigmej, potpuno gol, prilično debeo i zdepast, čelav s velikim udom (*phallusom*) navaljuje mačem u uzdignutoj desnici i oružan malim okruglim štitom na ždrala; izgleda, da ga je ranio, budući da je ptica pala na desno

Sl. 12. Toaletna kutija iz Salone, sada u Arheološkom muzeju u Splitu

koljeno i da je njena glava s dugim kljunom nagnuta. Lijevo naznačuje otvoreni teren čvorasto stablo s dvije velike grane i širokim lišćem (smokva?). Na protivnoj strani navaljuje jedan pigmej karakteriziran kako već opisani na ždrala, koji svojim kljunom napada patuljka. Njegov agresivni stav očituje se u koso postavljenim nogama i otvorenim krilima; kljun mu je pola otvoren. Lijevo se diže visok stup s kuglom (ili kapitelom?) na vrhu, desno na dnu jedan koso položeni štit (sl. 13, 14).

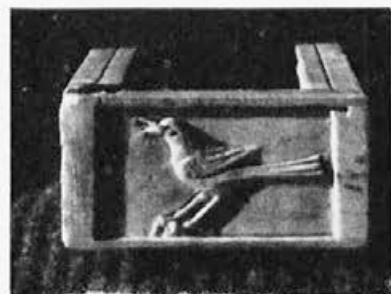
Polje na pobočnoj strani ispunjava ukusno izrađena ptica, s kratkim kljunom i dugim repom, izgleda da je svraka. Na drugoj strani izrađen je vegetabilno izrađeni motiv, koji je djelomice oštećen brončanim kolovrtićem i već navedenim čavličem, odnosno rupicama za ispale čavliće (sl. 15).

Već smo istakli, da je poklopac iz loše kosti; on je pukao u dvije polovine, rub mu je na desni strani nekoliko oštećen. Na kvadratnoj bazi sa naokolo urezanom linijom stoji jedan ždral s uzdignutim krilima (sl. 16).

Sl. 15. Toeletna kutija u splitskom Arheološkom muzeju

Sl. 15. Pobočna strana
toeletne kutije

Sl. 16. Poklopac toeletne kutije

Sl. 14. Pigmej i ždral na toeletnoj kutiji iz Narone

Koliko mramornu fontenu, toliko i eksaktno i elegantno ukrašenu kutiju možemo datirati u II. stoljeće n. e., rade nešto ranije negoli kasnije.

Ali grčka literatura i umjetnost počela je mnogo ranije, da se zabavi čudnim bićima kakvi su pigmeji. Već Homer (Ilias III 2 i dalje te Ilias II 459 i sl.) spominje borbu Pigmeja sa ždralovima: dok naime Aheji navaljuju na neprijatelja u velikoj tišini, Trojanci idu u boj s ogromnom vikom i bukom.

*Τρωες μὲν κλαγγῇ τ' ἐνοπῇ τ' ἴσαν ὄρνιθες ὄσ',
 ἤνυτε περ κλαγγῇ γεράνων πέλει οὐρανόθι πρόθ,
 αἱ τ' ἐπεὶ οὖν χειμῶνα φύγον καὶ ἀέσφατον δμῆρον,
 κλαγγῇ ταίγε πέτονται ἐπ' Ὀκεανοῖο, ῥοσῶν,
 ἀνδράσι Πυγμαίοισι φόνον καὶ κῆρα φέρουσαι.
 ἤερα δ' ἄρα ταίγε κακὴν ἔριδα προφέρουσαι.
 οἳ δ' ἄρ' ἴσαν οἰγῇ μένεα πνείοντες Ἀχαιοί,
 ἐν θυμῷ μεμαῶτες ἀλεξιμένε ἀλλήλοισιν.*

Uz Homera i Hesioda također drugi grčki pjesnici spominju ovu komičnu, neravnu borbu, kasnije i latinski, među njima u prvom vijeku Vergil (Aeneis X 264), koji pijeva samo o ždralovom letu. (Sr. O. Waser

Sl. 17. François-vaza

Sl. 18. Reljef u Vatikanu

u Roscher, Lexikon der griechischen und römischen Mythologie III 3284 i sl.).

U umjetnosti borba pigmeja i ždralova također je već rano predstavljena, u drugoj polovici VI. v. pr. n. e. i to na bazi čuvene vaze François (čuva se u Firenzi), koju je izradio keramičar Ergotimos i slikao Klitias. Dok su na gornjim pojasima vaze slikani herojski mitosi, na nozi je komični i humoristični sukob pigmeja s ždralovima, kako će kasnije — *si comparare licet* — iza ozbiljne tragedije slijediti vesela satirička igra (Braun, Griechische Kunstgeschichte I 169) (sl. 17).

Vaze dekorisane crnim figurama i one s crvenim često prikazuju Pigmeje, sve do svršetka keramičkog slikarstva. Dobre primjere navada O. Waser u gore spomenutom Lexikonu str. 3239—3269. Skulptura također često se bavi Pigmejima, osobito u malim statuetama. (Sr. S. Reinach, Répertoire de la statuaire greque et romaine T. II vol. II p. 564 do 566.)

U krug pigmejskih i srodnih bića spada onaj lik, koji je predstavljen na keramičkom malenu fragmentu u zbirci Museo Gregoriano u Vatikanu (slika 18). Ima sada skoro 50 godina, da sam ga našao i proučavao u depotu tog muzeja, kada sam radio na reviziji spomenika za III. izdanje Führera od W. Helbiga (odnosno Amelunga-Reischa i Weege). Fragment ima na donjoj strani antikni rub, inače je svuda prelomljen. U reljefu izrađeno je muško golo biće tjelesnih oblika, koje velikim mlatom ili sjekirom (*bipennis*) navaljuje na desno. To težnu-

kasto biće ima velik ud (*phallos*), na kojemu je vezano veliko zvono, koje zvoni, dok čudna figura ide u navalu; povrh pete lebdi malo krilo; noge su inače gole bez sandale. Mlat je atribut Kabira, ali ovde bih rađe vidio karikaturu jednog Pigmeja, koji se je drško odlučio na borbu s kojom životinjom (teško je pomisliti na ždrala).

U grčkoj umjetnosti verizam prvi je uveo Lizip u vezi s trećom dimenzijom u skulpturi. On je za portrete učinio otiske u sadri čak od živih bića. U III. i II. vijeku taj pravac se dalje razvija osobito na teritoriju Diadoha, nigdje valjda tako savršeno kako u svjetskom trgovin-

Sl. 19. Mozaik iz Pompeja (sada u Napulju)

skom velegradu u Aleksandriji. Spomenut ćemo ovdje samo najglavnija remekdjela ove epohe: stara žena pijanica, seljakinja s janjetom, piljarica s košaricom, ribara iz Aphrodisiasa, od kojega se jedna dobra kopija sačuvala i u splitskom Arheološkom muzeju (vidi moju raspravu: Antike Kopien griechischer Skulpturen in Dalmatien u Festschrift für Rudolf Egger I na str. 303 i sl.).

Korak dalje je, kada skulptura verizmu pridoda i karikaturu time da osobito naglasuje neke tjelesne mane kao odveć veliku glavu, pa trbušasto tjelo s malim nogama i pretjerano krupne gluteje. Na svršetku ove razvojne linije stvaraju se i Pigmeji.

Spomenut ćemo samo brončane kipiće izvadene iz lade, koja je u antično doba stradala kod Mehedie (Tunis) i koji se sada čuvaju u bogatom muzeju Bardo u Tunisu, osobito plesačicu s kastanjetama, drugu plesačicu bahkantieu i plesača s velikim udom. R. S. Reinach, Répertoire de la statuaire ... Tom. IV p. 557 no. 5, 6 i 8.

Njihove borbe s kokodrilima, hipopotamima i velikim ždralovima predstavlja se u slikarstvu, ali najviše u mozaicima. Na ove obljubljene

motive imala je možda svoj upliv i staroegipatska narativna umjetnost, koja u plitkom reljefu od najstarijih vremena rado prikazuje ratne događaje, poljoprivredne radove, lov na kopnene zvijeri i morski ribolov. Za slikarstvo freske u Kolumbariju ville Pamphili vidi: H. Koch, *Römische Kunst*, Weimar 1949, tablu 59, tekst na str. 77. Za mozaike vidi: V. Spinazzola, *Le arti decorative in Pompei*, tav. 160 i tav. 177 b, i osobito veliki mozaik u Palestrini, nadavno novim detaljima popunjeni.

Sl. 20. Mozaik iz Palestrine

Najnovije djelo Gullini-a s reprodukcijom mozaika u bojama ne zadovoljava (sl. 19, 20).

Pigmeji nisu proizvod grčke fantazije. Već Greci V. stoljeća prije n. e. znali su za patuljaste stanovnike Afrike. Tada naime plovila je jedna kartagijska ekspedicija kroz Heraklebove stupove (Gibraltar) duž afričku obalu na jug. Nautička knjiga (periplus) kapetana Hanna sačuvala se je u grčkom prijevodu u samo jednom primjerku, danas u Heidelbergu. Hanno stigao je po zabilježenoj udaljenosti sve do kraja, koji odgovara današnjem Kamerunu. Ondje su našli patuljaste ljude. Pygmaioi su »palčici«, ljudi visoki 5 pedlja ili samo 1 lakat. Drugi su bili mišljenja da pigmeji stanuju oko vrela Nila, treći tražili su ih u Indiji. I danas možemo čitati, da moderni istraživači u sru Afrike traže »Buschmänner«, kojih sada malo po malo nestaje. Sr. H. Lamer, *Wörterbuch der Antike*, Leipzig 1933, s. v. Kamerun i Pygmäen.

Pri kraju neka mi bude dozvoljeno, da kratko apostrofiram svečara. Mi smo, dragi prijatelju, na čestim svojim putovanjima razgledali, pro-

učavali i uživali spomenike Helade u Ateni, Delfima, Olimpiji, Thessalonici, u Carigradu i drugdje, zatim one u Italiji, gdje je na Tebe — kako se dobro sjećam — osobito djelovala antikna arhitektura, konačno smo više puta i u antiknim provincijama uzajamno izmjenjivali svoje impresije na korist Tvoju i moju. Stoga se nadam, da će i ova moja rasprava Tebi biti ugodan dar u Tvojem »Zborniku«. Polje Tvojega rada je osobito slikarstvo srednjega vijeka, ali i kasnije, čak i najnovije. Možda ćeš jednom imati prigodu, da se pozabaviš slikom svjetovnog sadržaja na kojoj se vidi otmeno, visoko društvo a u kojemu kutiću se nalazi nuzgredna čudna figura t. zv. dvorski budala (Hofnarr-buffone). Ima ga također u slici Paola Veronesa, koja prikazuje gozbu Isusovu u kući Levi. (Vidi reprodukciju u »Enciclopedia Italiana« v. VIII tabla XXII.) Tada ćeš se sjetiti, da između ove komične, dobro karakterizirane figure »budale« jedna tanka nit dovede do onih nesretnih čovuljaka-palčića, koji su bili predmetom ove Tebi posvećene moje studije, do... Pigejja.

BILJESKE

¹ Njemački jezik je prijevod originala pisanog na hrvatskom jeziku i dosta je tvrd; neki izrazi su nemogući kao »rustisch« mjesto »rustikal« i t. d.

² Prijatelj misli, da ga hvata za prste noge (»der zweite aber in seine Fusszehen beisst«).

R é s u m é

PYGMÉES ET GRUES

L'auteur étudie trois monuments, dont l'un insuffisamment publié par Kruno Prijatelj et les deux autres tout-à-fait inconnus. Le premier est un bloc de marbre de Salona, ayant servi de décoration à une petite fontaine: au sommet se trouvait une divinité des eaux (de sexe masculin probablement), appuyée sur une urne d'où l'eau en passant par six degrés, s'écoulait dans un bassin qui représentait la mer ou le fleuve Nil. Dans le bassin, nous voyons deux barques montées chacune par quelques pygmées, porteurs d'amphores, qui se rendaient sur le rivage chercher de l'eau. Effrayés par de gros animaux sauvages tels que: crocodile, hippopotame ou crabe énorme, ils s'enfuient sur leur barque pour échapper au danger. Mais alors que les pygmées-marins du bateau de gauche ont, semble-t-il, plus de peur que de mal, un triste destin s'abat sur ceux de la barque de droite: un crocodile dévore la jambe d'un des pygmées, un énorme crabe a saisi un autre aux parties génitales et un gros hippopotame a déjà, peut-être, avalé le troisième. On trouve aussi des fontaines semblables non seulement à Pompei, mais à Aquileia, Concordia, Pola etc. Le paysage des berges du Nil avec sa faune et sa flore caractéristiques, nous le trouvons surtout sur les mosaïques de Pompei et en premier lieu sur la grande mosaïque de Palestrina. Les éléments égyptiens du Nil figurent également sur certains monuments en province, tels qu'un palmier sur un relief de Celje (colonia Claudia Celeia), le crocodile des lampes de Aemona et Poetovio, ainsi que ce qu'on appelle Campana-Terracotte (terres-cuites).

L'auteur publie ensuite un fragment de marbre de la collection (dépôt) du Vatican (Museo Gregoriano) représentant le corps trapu d'un homme qui tient à la main droite un marteau ou la «bipennis» et attaque vers la droite. Une clochette est suspendue à son membre (phallus) et sur ses jambes nues on distingue de petites ailes. L'auteur pense qu'il s'agit ici d'un pygmée.

Le troisième fragment appartient au petit artisanat artistique romain et a dû être trouvé probablement dans une sépulture antique de Narona (aujourd'hui Vid, près de Metković). Il s'agit d'un coffret de toilette en os, bien conservé sauf le couvercle, qui est assez usé. Sur les parois longitudinales figure la lutte entre un pygmée et une grue, probablement indécise. Les deux autres parois extérieures sont ornées, l'une d'un bel oiseau, vraisemblablement une pie, l'autre de motifs végétaux un peu endommagés par une vis en bronze. Sur le couvercle assez usé une grue est debout sur une base.

Ces monuments peuvent être datés de la seconde moitié du IIe s. de notre ère.

Vers la fin, l'auteur s'adresse au jubilaire en compagnie duquel il a parcouru de nombreuses terres classiques ainsi que les provinces en échangeant leurs impressions pour leur profit mutuel. Le jubilaire s'occupe surtout de la peinture du Moyen-Age, mais aussi d'une époque postérieure. Il étudiera, peut-être, un jour une peinture plus grande représentant la société distinguée d'une cour au milieu de laquelle, pour l'amusement général, ne manque pas même le fou de cour. Nous le trouvons aussi dans la composition de P. Veronese, du banquet de Jésus, dans la maison de Levi. Ces fous de cour étaient ordinairement des nains, bossus parfois ou autrement déformés. Un lien ténu les rattache aux pygmées antiques.